

Ірина Гондаренко

віскі для бонда...

*примітки
перекладача*

Вступ до «Приміток перекладача»

На мою думку, перекладач багато в чому схожий із... кухарем. Бо він готує задану страву з набору цілком звичних для неї інгредієнтів. І рецепт нібито є. Але! Відомо, приміром, десятки видів плову — з бараниною, телятиною або яловичиною (на жаль чи на щастя, але свинину мусульмани не використовують); із куркумою та зирою; з родзинками, барбарисом або навіть айвою; із рисом довгастим чи круглим (сорту *камоліно*); з курдючним салом, на бавовняниковій чи соняшниковій олії; ферганський чи бухарський, андижанський чи азербайджанський (солодкий, з курагою!) тощо. Його можна приготувати в товсто-стінному баняку для невеликої групи осіб або ж у великому казані для масового застілля сотні їдців; він може бути традиційний («*общепит*»!) — прісний і кашоподібний — або ж гострий та щедро присмачений екзотичними спеціями. У його смакові можна вловити індивідуальність кухаря — а можна цього й не відчути! Його подають на будь-якій тарелі, але краще — на спеціальному лягані: гарному, розмальованому.

Цією універсальною і добре збалансованою стравою, виникнення якої датується I-II століттями до нашої ери (воїни Александра Македонського чи не півсвіту пройшли, харчуючись нею!), можна перекусити,

наїстися досита — або ж довго смакувати, присьорбуючи зелений чай із вигадливо оздоблених піал.

Так само — з любов'ю чи недбало, майстерно або неоковирно, ретельно, рисинку до рисинки, чи абияк творить переклад-плов тлумач. Звісно ж, зазвичай цю страву готують вельми сумлінно, дотримуючись загальних засад її рецептури. Але: кожен драгоман вносить у такий наїдок щось своє — то вогню додасть, то рис дещо довше замочить (на чотири-шість годин!), то дасть змогу готовій страві трохи настоятися (бо ж і перекладові бажано певний час «відлежатися» — особливо класиці!), то додасть власну, «таємну» спецію... Усяко буває.

У цій книжці нема готових рецептів «приготування» перекладів. Можливо, є кілька секретів чи тонкощів... Можливо, й нема... Однак, на моє переконання, специфіка роботи змальована доволі детально.

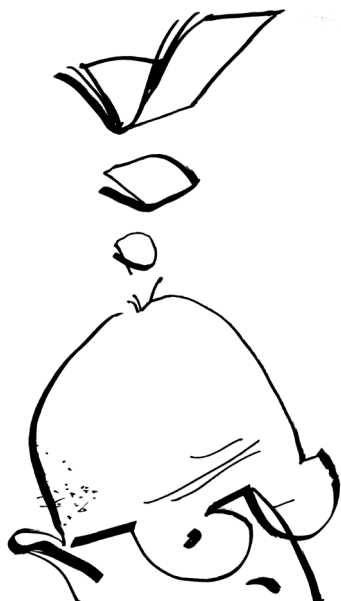
Запропоновано ще й десерт: міцна кава з не надто притаманними східній кухні вершками, де вершками слугують найкращі, найпромовистіші, на думку перекладача, уривки з перекладених творів.

Можливо, завдяки спонукуванню з боку тлумача книголюб ці твори й прочитає. І щось із запропонованого йому справді смакуватиме.

Що таке перекладач і «з чим його їдять»?

Перекладач — людина особлива, дразлива, вразлива й емоційно специфічна. Йому або чогось недодано від народження, або навпаки — передано забагато ментальних спецій та нервових імпульсів. Утім, із ним однозначно щось не так. Його своєрідність проявляється не завжди відразу, в дитинстві. Часом на усвідомлення власних дивацтв необхідні роки.

Робота перекладача схожа на чіпку системну хворобу — щось на зразок герпесу або червоного вовчака. Вона охоплює кожну клітинку тіла хворого і вже не відпускає, незважаючи на певні періоди ремісії. Ще учора ти була (чи був) абсолютно нормальною людиною: безтурботно ходила вулицями міста, самовіддано рвала бур'яни на дачі, ліпила вареники,

читала улюблені романи ... так-так, *просто* читала. І от цілком випадково книжка стала для тебе об'єктом інтелектуальної дезінтеграції та препарування: тобі довелося перекласти її *самій*. Усвідомлення того, що у тебе в руках книжка значного обсягу (під триста сторінок), і ти якось — о ні, не якось, а якнайкраще! — мусиш її перекласти, вводить тебе у багатоденний стрес. Звісно ж, тобі страшенно цікаво (без цього й не бралася б!), але й неабияк лячно. Ясна річ, найкраще, якщо цю першу книгу на замовлення отримаєш порціями — скажімо, двадцять сторінок *на пробу*. Ти що, *тупа* — не зможеш перекласти порівняно невеликий текст, адже на це вчилась?! Така думка підбадьорює. Але першу сторінку тлумачиш цілу вічність — перевіряєш у словнику чи не *всі* слова поспіль, навіть найпростіші — а що як натрапиш на якесь інше, досі невідоме тобі значення (і таких значень сила-силенна!)? Звісно ж, є перекладачі (сама була свідком цього і бачила таке), котрі *завжди* беруть із люб'язно запропонованих чи то традиційним, чи то електронним словником варіантів лише *перше* значення — безвідносно до того, підходить воно їм, тобто текстові, чи ні. Бо вважають, що *знають* іноземну (та й рідну!) мову *досконало*. Коли я чую таке, мене майже судомить. Досконало, ха...!

Отож, надвечір голова перекладачки нагадує трансформаторну підстанцію, де туди-сюди пульсує напруга змінного струму і розподіляється між логічною та емоційною півкулями. Можливо, так сказати науково й геть неправильно, але емоційно, певно, можна. На ранок ота перша сторінка зазнає численних виправлень і надалі найбільше наражатиметься на корективи. Холодний відчай стискає серце. Невже ти таки *тупа*? Ну чому, чому ж у тебе так нікчемно виходить передати на письмі чужі думки, які ти ніби

добре зрозуміла? Звісно ж, можна облишити усі спроби й зайнятися чимось іншим. Наприклад, щоранку варити кашу для зарозумілих голубів чи гладити спинки/животики дворових котів. Хоча навіть із таких пустопорожніх занять часом виходить щось доладне: народилась же у голові Джона Леннона пісня «Леді-мадонна» в момент споглядання голубів... Однак зазвичай бездумні заняття такими ж і залишаються, до того ж — а що ж тоді робити білій та сірій речовинам лобних часток обох півкуль головного мозку??? (Саме так гарно пишуть у висновках МРТ...) Невже просто залишатися недоторканими? Бо ж переклад складного художнього тексту не лише замінює розв'язування найзаплутанішого кросворда, а й дарує якусь незрозумілу насолоду. Поступово переклад стає залежністю. Інтелектуальною та емоційною.

Який ти, тлумачу?

Тож як нині виглядає середньостатистичний перекладач? Поки що облишмо вікові рамки й зупинімося на типових експліцитних проявах.

Іноді це виснажений молодик із козлиною борідкою та в окулярах з багатьма діоптріями. Часом — сивочолий майстер зі звивистими судинами в почервонілих очах, котрий підсліпувато мружить та кліпає від сонячного світла. Зрідка трапляються й квітучі на вигляд бородані чи товстуні з лискучою маківкою. Зазвичай же це змарнілого вигляду жіночка (нечасто: юна дівчина, що нагадує охайну відмінницю-перфекціоністку) із запаленими очима та розпаленим або надто блідим обличчям; окуляри на носі або в чохлі

десь поблизу, погляд блукає деінде. Тлумачка здебільшого худа, виснажена або ж із нездоровою повнотою, далека від моди або байдужа до неї, без гелевих нігтів чи шелакового покриття на них; кліпає ріденькими віями; здимає натуральні брови-кущівки/тоненькі вигнуті рисочки і демонструє у кращому випадку недолугий саморобний макіяж та невігадливу стрижку; частенько довге рідке волоссячко узагалі ніяк не оброблене й видовжує і так не округле обличчя його власниці. У підліткові роки такі раби філології частенько пишуть романтичні твори чи пафосні вірші й мають купу прищів не тільки на носі.

У побуті наша тлумачка висловлюється плутано й дивно; губиться, коли виникає потреба відповісти на найпростіше питання. На запит продавчині в крамниці, яке печиво вона хоче: просте чи з «перекладом», інтерпретаторка на мить торопіє і в голові її мелькає

цілий ряд можливих варіантів («Невже там теж якась інструкція? Чи печиво іноземного виробництва, і до нього також додано переклад?»). Не відразу розуміє, що йдеться про звичайнісіньке печиво-сендвіч із начинкою. У крамниці може попросити продати «білий хліб у цяточку» (тобто, з маком) — ще й для певності зобразити це руками, або «маленьку копчену рибку» (це шпроти, але назва геть вилетіла з голови!). До речі, чим складнішим був текст, котрий перекладала напередодні, тим недорікуватішою буде майстриня слова. На запитання домашніх, де лежить/стоїть певна річ у квартирі, може відповісти туманно, махнувши рукою в невизначеному напрямку: «Це там...», що зовсім не прояснить місцеперебування речі. Розповідь про банальну подію дня може розпочати із затяжного «Е-е-е...» чи «Ну...». У проміжках між професійною діяльністю тлумачка повсякчас ятриться й подумки суворо допитує себе: а чи добре я переклала?..

Переїдімо до зображення перекладачки поважного віку, яка зайнялася художнім перекладом не на світанку своєї діяльності, а десь так на емеритурі. Усі зазначені зовнішні прояви та дивацтва подвоюються, потроюються і набувають загрозливої величини. Додаймо ще й емоційну складову — й образ перекладачки стане повнішим (образ повніший; сама його носійка — наврод чи! Емоції з'їдають).

Чому нормальні з вигляду люди, до того ж якісь маловиразні в повсякденному житті, стають перекладачами і починають копірситися в чужих мовах?

Певно, тому, що їм не вистачає чогось суттєвого в буденщині — пригод, звитяг, мандрів, яскравих барв. Якщо тлумач — чоловічої статі, то гамуватиме свою тугу, найімовірніше, перекладом фантастичних оповідань; мандруватиме до Марса чи блукатиме

далекими морями в пошуках скарбів. Жінка — мисткиня в душі — довго почуватиметься нещасливою, щоденно плентаючись на службу в осоружну контору, перекладаючи там сухі контракти чи клопотання про правову допомогу незрозуміло кому невідомо від кого. Справлятиме враження тупенької і недалекої особини. Значно програватиме молодшим колегам у швидкості праці, бо надто докопуватиметься до істини в усіляких дрібницях.

Навіть численні чаювання протягом робочого дня полегшення не даватимуть.

Щастя такої перекладачки, якщо вона вчасно (або й не дуже вчасно!) зможе поставити собі діагноз — вона *хвора на художній переклад!* Тоді помалу в її душу прийде умиротворення, що переросте у довічний неспокій, котрий, однак, робитиме її життя наповненим, а дні — щасливими. (О, якби ж не ці вічні сумніви — а чи добре я переклала!..)

То що тлумачимо?

Художні твори бувають різними. Одні — вистояна, наче старе вино, класика, з багатими органолептичними властивостями і тривалим післясмаком. Такими авторами в англійській літературі (на жаль, ми не будемо в цьому оригінальними) є Діккенс, Філдінг, Стерн чи Теккерей. Саме багат шаровість їхніх творів і змушує перечитувати цих авторів знову і знову. Щойно тобі відкрився один пласт, як під ним уже проступає інший. Змінився кут освітлення (а цим освітленням може бути навіть твій власний настрій, душевний стан, навколишні події), як твір заграє іншими барвами

чи то півтонами. Напевно, перекладати такі книги (маю невеличкий досвід лише з Діккенсом) — справжня пекельна насолода. Чому пекельна? Бо повсякчас ятришся, тлумачачи.

Є класика другого і третього ешелонів. Вона мила й витончена, але або менш шарова, або з креном у «жіночий чи чоловічий жанр»; а інколи же такий твір розпадається на кілька нерівноцінних частин. Ось, наприклад, Шарлотта Бронте. Крім того, що це суто «жіноча» авторка, скажімо, такий її роман, як «Учитель», явно розкладається на три цілком різні, до того ж нерівнозначні частини. Перша — опис життя головного героя в Англії — тягучий, сухий, деталізований, однак не позбавлений інтересу для читача. Друга, справді цікава й захоплива — традиційний любовний трикутник, виписаний майстерно та тонко. І третя — сльозлива мелодрама не надто високого ґатунку з нерівнозначними віршованими вкрапленнями — уривок з маловідомої поеми Вальтера Скотта та по-учнівському недосконалих віршів самої авторки. Увесь роман написала, вочевидь, одна і та сама особа (принаймні, досі це ні в кого не викликало сумнівів), однак три його сходинки — цілком різної висоти (до того ж по-різному вимурувані) та неоднакової художньої значимості. І невідомо, кого читач звинувачуватиме в слабкості та бракові літературного смаку — тлумача чи автора. Дивовижно, але так нерівно написані твори трапляються нечасто. Втім, це суб'єктивна думка окремого перекладача.

Для тлумача мова автора, а надто автора-класика — разом і предмет захоплення, і головний біль, бо, ясна річ, що вона неповторна, й у кожного автора є слова-любовленці, котрі часто-густо вжиті в незвичному значенні, над чим і доводиться ламати голову.

Наприклад, «Учитель» Шарлотти Бронте — класичний приклад розсипів так званих «хибних друзів перекладача», бо кожне слово в романі — справжній виклик тлумачеві, котрий до того міг думати, що, як професіонал, він знає достатню кількість слів англійською (майже рідною для нього) мовою — чи, принаймні, найпоширеніші з них. Але ж ні!!! Працюючи над перекладом роману, пересічний тлумач чується недолугим школярем, котрий щойно почав освоювати ази іноземщини.

Ось найтипівіші приклади, узяті з цього далеко не широковідомого твору англійської письменниці.

Aspect — зовсім не аспект, як одразу спадає на думку, а зовнішній вигляд.

Policy (ні-ні — не політика!), а хитрість, практичність, передбачливість (що в кінцевому рахунку і є суттю політики).

Intelligence у Ш. Бронте — у жодному разі не інтелігентність, а інформація, повідомлення.

Graciously (а от і не граційно!) — прихильно, поблажливо.

Half-pistolet (вершина усього!) — не має нічого спільного з пістолетом, і, тим більше, з його половиною: це лише *половинка хрусткого хлібця* (якою, до речі, головний герой помішував цукор у каві, бо в пансіоні чомусь не було ложечок)!!!

Smart — пекучий

Repair — прямувати або вирушати

Solemn — похмурий

Office — обов'язок

Application — старанність

Regard — повага

Books — зошити

Reality — справжність, істинність, справжня сутність, непідробленість

Negative — невиразний!
Bourgeois — городянин, містянин
Profit — користь
Air — вираз обличчя
Character — якість, спосіб життя
Diary — класний журнал
Cataract — злива!
Plate — столове срібло
Competency — статок
Address — спиритність
Circumstances — статки
Attitude — поза (одне з улюблених чи то найужива-
ніших слів Шарлотти Бронте!)
Reality — істинність
Cottage — халупка, хатина...

Із «Шарлоткою» (так подумки називала я авторку в процесі перекладу, а коли ненароком обмовлялася в розмові з подругами, ті думали, що йдеться про шарлотку яблучну!) я здружилася на довгих (чи не таких уже й довгих?) чотири місяці. Я вже зазначала, що коли робота особливо важка та виснажлива, то перекладач частенько стає елементарно недорікуватим: оскільки весь його власний словниковий запас постійно перебуває в стані мобілізації, то при спілкуванні у побуті кудись щезають найелементарніші слова. Так само було і з «Шарлоткою». Купуючи булку в крамниці, кажеш лаконічно:

— Дайте мені булку. Коротку.

Тебе перепитують, пам'ятаючи твої попередні аліментарні преференції (а продавці усе таке пам'ятають: професійне!):

— Може, ріжок алтайський?

— Та ні — булку *пряму!*

Для певності ще й зображаєш це руками.

Продавчиня врешті здогадується, про що йдеться: отож, «булка коротка й пряма» — це булочка для хот-догів!

А тепер про булочки «Шарлотині». У неї вони також були.

Так, загадкова булочка *corinthe-anglice* («коринфська» на англійський лад) виявилася звичайною «булочкою з коринкою» (коринка — чорний дрібний ізюм без кісточок).

Переклад твору Шарлотти Бронте дуже нагадував щільно заміноване поле: ніколи не знаєш, де наткнешся на міну, бо кожне друге слово, позірно просте (такі ж і немовлята знають!), насправді виявляється дуже складним, і авторка його вживає в якомусь двадцятому словниковому значенні (їх у сучасних словниках часто подають із приміткою «істор». — що взагалі-то й не дивно!).

Англійці у виразі «*She must be a spoon*» зовсім не мають на увазі те, що жінка — ложка, і в жодному разі її не порівнюють із цим своєрідним знаряддям! Ідеться про те, що героїня щойно вийшла заміж і ще мусить бути романтично закохана у свого чоловіка — бо це «період милування»... Інше ж значення — що чоловік її недотепа. Зрозумій як хочеш.

Якщо я ще можу якось уявити, що здатний вимислити в тій чи іншій ситуації чоловік (навіть такий надскладний психологічно автор, як Рей Бредбері) та якою може бути його наступна фраза, то зовсім не здогадуюся, що виобразила собі жінка — Шарлотта Бронте — і до чого вона веде! Жіноча логіка незбагненна навіть для «одноплемінниць».

А яке значення вкладає авторка дев'ятнадцятого століття в поняття *corrupt nation*, характеризуючи англійську націю — вона корумпована, продажна, зіпсута, нечиста чи просто розпусна?